પંચ પરમેશ્વર

પ્રેમચંદ

ચિત્ર: અતનુ રોય

પ્રેમચંદ

પ્રખ્યાત હિન્દી વાર્તાકાર પ્રેમચંદનું સાચું નામ ધનપત રાય હતું. તેમનો જન્મ વારાણસી નજીકના લમ્હી ગામમાં થયો હતો. પ્રેમચંદે થોડો સમય શિક્ષણ વિભાગમાં શિક્ષક તરીકે અને પછી સબ-ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે સેવા આપી. પરંતુ ૧૯૨૦ પછી તેમણે પોતાનો સંપૂર્ણ સમય હિન્દી માટે સમર્પિત કર્યો, સામયિકોનું સંપાદન કર્યું અને વાર્તાઓ લખી.

તેમના સમયના સામાજિક અને રાજકીય પરિવર્તનો તેમની વાર્તાઓનો આધાર બન્યા. તેમની વાર્તાઓ ગ્રામજનોની જીવનશૈલી અને સમસ્યાઓનું નિરૂપણ કરે છે. એક તરફ, આપણને તેમના નાના-મોટા સુખ-દુ:ખની ઝલક મળે છે, તો બીજી તરફ, આપણને જીવનની જટિલતાઓ સાથે સંઘર્ષ કરતા શહેરીજનોનું સાચું ચિત્રણ મળે છે.

માનવ સંબંધો પર આધારિત , પંચ પરમેશ્વર પ્રેમચંદની પ્રખ્યાત વાર્તાઓમાંની એક છે.

KATHA

જુમ્મન શેખ અને અલ્ગુ ચૌધરી બાળપણથી જ મિત્રો હતા અને તેમને એકબીજા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

તેઓ સાથે ખાતા કે પીતા નહોતા. તેઓ અલગ અલગ ધર્મના હતા. પરંતુ તેઓ સમાન વિશ્વ દૃષ્ટિકોણ ધરાવતા હતા, જે તેમની મિત્રતાનો પાયો હતો.

જુમ્મનની એક વૃધ્ધ કાકી (ખાલા) હતી. તેમની પાસે થોડી મિલકત હતી, અને જુમ્મને તેને તે મિલકત પોતાના નામે કરવા માટે મનાવી લીધી.

ભેટ દસ્તાવેજ (ગિફ્ટ ડીડ) રજીસ્ટર ન થાય ત્યાં સુધી, કાકી પ્રત્યે ખૂબ આદર હતો. રજીસ્ટ્રી પછી બધું બદલાઈ ગયું. હવે ખાલા (કાકી) ને ફક્ત સૂકી રોટલી ખાવા માટે અને કઠોર શબ્દો સાંભળવા માટે મળતા હતા.

કાકીએ થોડા દિવસ સુધી આ સહન કર્યું. જ્યારે તે વધુ સહન ન કરી શકી, ત્યારે તેણે જુમ્મનને કહ્યું, "દીકરા, મને દર મહિને થોડા પૈસા આપો. હું અલગથી રસોઈ બનાવીને ખાઈશ."

જુમ્મને તેણીને પૈસા આપવાની ના પાડી. આનાથી તેની કાકી ગુસ્સે થઈ ગઈ. તેણીએ પંચાયત (કાઉન્સિલ-બેઠક) બોલાવવાની ધમકી આપી. શિક્ષિત હોવાને કારણે, જુમ્મનનું બહુ માન હતું. તે જાણતો હતો કે તે ચોક્કસ જીતશે. હસતાં હસતાં તેણે તેની કાકીને કહ્યું, "ચોક્કસ, આગળ વધો."

ઘણા દિવસો સુધી, વૃધ્ધ કાકી, લાકડી લઈને ઘરે ઘરે ફરતી. તે બધાને પંચાયતમાં આવવા વિનંતી કરતી. કેટલાકે તેને ઇશારો કરીને વિદાય આપી, તો કેટલાકે તેને શાપ આપ્યો.

ભટકતી વખતે કાકી અલ્ગુ ચૌધરી ને મળી. તેમણે અલ્ગુ ને પણ પંચાયતમાં હાજરી આપવા કહ્યું.

અલ્ગુએ કહ્યું, “હું આવીશ પણ મોં નહીં ખોલું. હું જુમ્મનનો જૂનો મિત્ર છું. હું તેની સાથેના મારા સંબંધો બગાડવા માંગતો નથી.” આ સાંભળીને કાકીએ કહ્યું, “દીકરા! મુશ્કેલીના ડરથી તું સાચું નહીં બોલે?” કાકી ગયા પછી, અલ્ગુ લાંબા સમય સુધી તેના શબ્દો વિશે વિચારતો રહ્યો.

સાંજે, એક ઝાડ નીચે પંચાયત (પરિષદ-સભા) યોજાઈ. કાકીએ ન્યાયાધીશોને પોતાની દુર્દશા વિશે જણાવ્યું અને ન્યાયની માંગણી કરી. તે તેમનો નિર્ણય સ્વીકારવા તૈયાર હતી.

પછી સરપંચ (મુખ્ય ન્યાયાધીશ) ની પસંદગી કરવાનો વારો આવ્યો. જુમ્મને કહ્યું, "કાકી જેને ઈચ્છે તેને સરપંચ તરીકે નિયુક્ત કરી શકે છે. હું પંચાયતનો નિર્ણય પણ સ્વીકારીશ." પછી, કાકીએ અલ્ગુને સરપંચ તરીકે નિયુક્ત કર્યા.

જુમ્મન ખુશ હતો. તે જીતશે તેની ખાતરી હતી. પણ અલ્ગુ અચકાયો. પછી કાકીએ કહ્યું, "દીકરા! મિત્રતા માટે કોઈ પોતાનો અંતરાત્મા વેચતું નથી. ન્યાયાધીશ કોઈનો મિત્ર કે દુશ્મન નથી. ભગવાન ન્યાયાધીશના હૃદયમાં રહે છે. ન્યાયાધીશના મુખમાંથી જે નીકળે છે તે ભગવાનના શબ્દો છે."

અલ્ગુ ચૌધરી સરપંચ બન્યા. હવે, કાકી અને જુમ્મન તેમના માટે સમાન હતા.

પછી જુમ્મને ન્યાયાધીશોને પોતાની વાત કહી. "મને મારી કાકીની મિલકતમાંથી વધારે ભાડું મળતું નથી. તેથી જ હું તેમને માસિક ભથ્થું ચૂકવી શકતો નથી. ઉપરાંત, કોઈ પણ પ્રકારનો લેખિત કરાર નહોતો."

આ પછી અલ્ગુએ જુમ્મનની પૂછપરછ કરી.

અંતે અલ્ગુએ પોતાનો ચુકાદો જાહેર કર્યો. "મિલકત કાકીના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે પૂરતી આવક પૂરી પાડે છે. જો જુમ્મન તેણીને પૈસા ચૂકવવામાં નિષ્ફળ જાય, તો ભેટ દસ્તાવેજ રદ કરવામાં આવશે."

ચુકાદો સાંભળીને જુમ્મન આશ્ચર્યચકિત અને સ્તબ્ધ થઇ ગયો. "શું આ કળિયુગની મિત્રતા છે? જેના પર હું સૌથી વધુ વિશ્વાસ કરતો હતો, તેણે જ મને તક મળતાં દગો આપ્યો!"

પણ બીજા બધાએ અલ્ગુની પ્રામાણિકતાની પ્રશંસા કરી. "આનું નામ જ પંચાયત છે. દૂધનું દૂધ અને પાણીનું પાણી કરી બતાવ્યું."

આ ચુકાદાએ અલ્ગુ અને જુમ્મનને કટ્ટર દુશ્મન બનાવી દીધા. તેણે તેમની મિત્રતાનો પાયો જ હચમચાવી નાખ્યો.

જુમ્મન સતત બદલો લેવાનું વિચારતો હતો. ટૂંક સમયમાં, એક તક ઊભી થઈ ગઈ.

ગયા વર્ષે અલ્ગુએ મેળામાંથી લાંબા શિંગડાવાળા બળદની જોડી ખરીદી હતી. પંચાયતની બેઠકના એક મહિના પછી, એક બળદ મૃત્યુ પામ્યો. તે એક બળદનું શું કરી શકે? તેથી અલ્ગુએ તે ગામના વેપારી, સમજુ સાહુને વેચી દીધો. સાહુએ એકસો પચાસ રૂપિયામાં બળદ ખરીધો. તે એક મહિના પછી અલ્ગુને પૈસા ચૂકવવા સંમત થયો.

સમજુ સાહુ ગામમાંથી ગોળ અને ઘી બજારમાં વેચવા લઈ જતો હતો. બજારમાંથી તે તેલ અને મીઠું ખરીદીને ગામમાં વેચતો હતો. જ્યારે તેને એક નવો બળદ મળ્યો, ત્યારે તે દિવસમાં ત્રણ-ચાર ફેરા મારવા લાગ્યો. તે ગરીબ પ્રાણી સાથે ખૂબ જ ખરાબ વર્તન કરતો હતો. તેને યોગ્ય ચારો કે પાણી પણ આપતો ન હતો. અંતે, એક દિવસ, બળદ ચાબુક માર્યા પછી પડી ગયો અને ફરી ક્યારેય ઊભો થયો નહીં.

ઘણા મહિનાઓ પછી, અલ્ગુ ગયો અને બળદ માટે પૈસા માંગ્યા. સમજુ સાહુ અને તેની પત્નીએ તેને સખત ઠપકો આપ્યો. "તમે અમને લગભગ મરેલો બળદ આપ્યો હતો અને હવે તમે તેની કિંમત માગી રહ્યા છો. જુઓ, અમે તમારા બળદ પર અમારા જીવનભરની બધી બચત ગુમાવી દીધી છે."

અલ્ગુ દોઢસો રૂપિયા ગુમાવવા માંગતો ન હતો. લોકોએ તેને પંચાયત બોલાવવા કહ્યું. તે તરત જ સંમત થઈ ગયો.

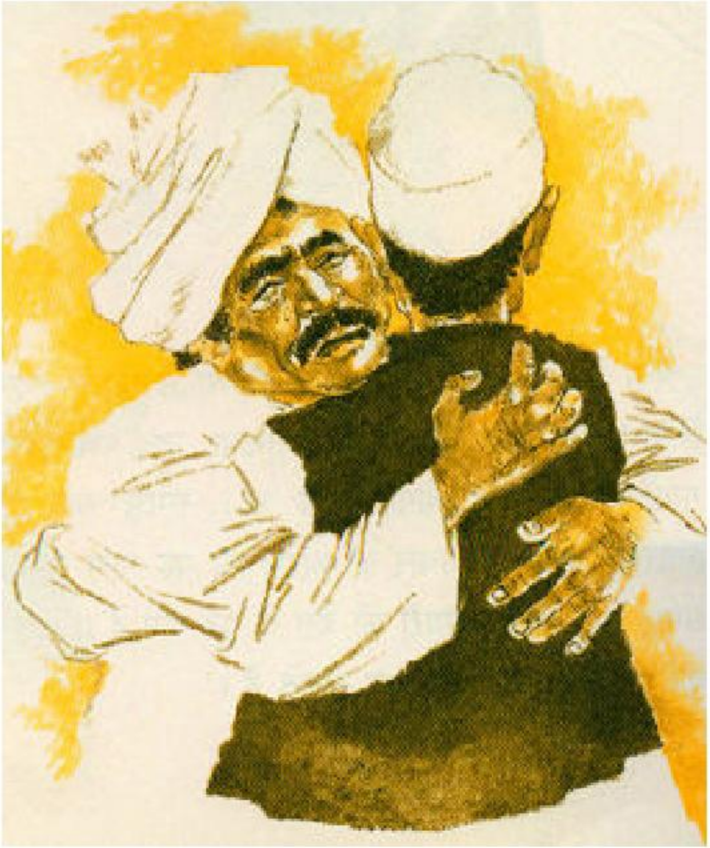
પંચાયતની તૈયારીઓ થઇ ગઇ. ત્રીજી સાંજે, એ જ ઝાડ નીચે પંચાયત મળી.
સમજુ સાહુએ જુમ્મન શેખને સરપંચ તરીકે નિયુક્ત કર્યા. અલ્ગુ નિરાશ થયો, પણ તે ચૂપ રહ્યો.

સરપંચ બનતાની સાથે જ જુમ્મનને જવાબદારીનો અહેસાસ થયો. તે ન્યાય અને સચ્ચાઈના આસન પર બેઠો હતો. આ સમય વ્યક્તિગત બદલો લેવાનો નહોતો. તેણે ફક્ત સત્ય કહેવું જોઈએ.

ન્યાયાધીશોએ સમજુ સાહુ અને અલ્ગુ ચૌધરી બંનેની પૂછપરછ કરી. અંતે, જુમ્મને પોતાનો ચુકાદો આપ્યો. "બળદ ખરીદતી વખતે બીમાર નહોતો. સમજુ સાહુની બેદરકારી અને ક્રૂરતાને કારણે તેનું મૃત્યુ થયું. સમજુ સાહુએ અલ્ગુ ચૌધરીને બળદની સંપૂર્ણ કિંમત ચૂકવવી પડશે. અલ્ગુ ઈચ્છે તો કિંમત ઘટાડી શકે છે."

અલ્ગુ ખુશીથી કૂદી પડ્યો. તે ઊભો થયો અને જોરથી બૂમ પાડી. તેણે કહ્યું, "પંચ-પરમેશ્વરનો જય".

પછી, જુમ્મન અલ્ગુ પાસે આવ્યો. તેણે તેને ગળે લગાવ્યો અને કહ્યું, "આજે મને ખબર પડી કે ન્યાયાધીશ કોઈનો મિત્ર કે દુશ્મન નથી હોતો. ભગવાન ન્યાયાધીશમાં રહે છે."

અલ્ગુ રડવા લાગ્યો. તેના હૃદયમાં રહેલો દ્વેષ ઓગળી ગયો. અને ટૂંક સમયમાં જ મિત્રો વચ્ચેની મિત્રતાનો સુકાઈ ગયેલો વેલો ફરી લીલો થઈ ગયો.